

KORXONALARDA ASOSIY VOSITALAR

G'ofuriddinov Yodgorxon

SamISI 3-bosqich talabasi

gofuriddinov@gmail.com +998933588251

Po'latov Xudoyberdi O'ktamovich

Boshqa tarmoqlarda buxgalteriya hisobi va

audit kafedrası katta o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqola asosiy vositalar, ularning ta'rifi, turlari, ahamiyati va buxgalteriya hisobidagi o'rni haqida batafsil ma'lumot beradi. Asosiy vositalar iqtisodiy faoliyatda muhim rol o'ynaydi, chunki ular ishlab chiqarish jarayonida uzoq muddat davomida foydalaniladi. Maqolada asosiy vositalarning dastlabki baholanishi, hisobga olinishi va amortizatsiya jarayoni tahlil qilinadi. Shuningdek, asosiy vositalarning korxonalaridagi moliyaviy hisobotlarda qanday aks etishi va ularning iqtisodiy samaradorligini oshirishdagi roli ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Asosiy vosita, amortizatsiya, qayta hisoblash, baholash, utilizatsiya

Kirish. Asosiy vositalar har qanday tashkilotning iqtisodiy faoliyatida muhim rol o'ynaydi. Ular ishlab chiqarish jarayonining ajralmas qismi bo'lib, tashkilotning moliyaviy barqarorligini va raqobatbardoshligini ta'minlaydi. Asosiy vositalar, asosan, uzoq muddatli foydalanish uchun mo'ljallangan moddiy va nomoddiy aktivlardir. Ular tashkilotning ishlab chiqarish quvvatini oshirish, mahsulotlar sifatini yaxshilash va xizmat ko'rsatish samaradorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Asosiy vositalar tushunchasi iqtisodiyotda keng tarqalgan bo'lib, ular nafaqat ishlab chiqaruvchi korxonalar, balki xizmat ko'rsatish sohalarida ham muhimdir. Masalan, ishlab chiqaruvchi korxonalarda asosiy vositalar asosan uskunarlar, binolar va transport vositalaridan iborat bo'lsa, xizmat ko'rsatish sohalarida patentlar, litsenziyalar va brendlar kabi nomoddiy asosiy vositalar ham muhim ahamiyatga ega. Buxgalteriya hisobi nuqtai nazaridan, asosiy vositalarni to'g'ri hisobga olish va baholash tashkilotning moliyaviy hisobotlarining aniqligini ta'minlaydi. Amortizatsiya, asosiy vositalarning qiymatini kamaytirish va ularni yangilash jarayonlari buxgalteriya hisobi va moliya boshqaruvi uchun muhim masalalardir. Asosiy vositalarning samarali boshqaruvi tashkilotning umumiy muvaffaqiyatiga ta'sir qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi.

Ushbu tadqiqot davomida, asosiy tushunchalar, prinsiplari va metodlari haqida mavjud ilmiy adabiyotlar, darsliklar va maqolalar o'rganildi. Bu jarayonda buxgalteriya hisobining asosiy tamoyillari, metodlari va usullari tahlil qilindi.

Tahlil va natijalar

Asosiy vositalar — bu tashkilotning ishlab chiqarish yoki xizmat ko'rsatish jarayonida foydalanadigan uzoq muddatli aktivlardir. Ular iqtisodiy faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo'lib, tashkilotning moliyaviy barqarorligi va raqobatbardoshligini ta'minlaydi. Asosiy vositalar, odatda, moddiy va nomoddiy ko'rinishda bo'lishi mumkin. Moddiy asosiy vositalarga binolar, uskunalar, transport vositalari va boshqa jismoniy aktivlar kiradi. Nomoddiy asosiy vositalar esa patentlar, brendlar, litsenziyalar kabi intellektual mulkni o'z ichiga oladi.

Asosiy vositalar tashkilotning iqtisodiy faoliyatida muhim rol o'ynaydi. Ular nafaqat ishlab chiqarish jarayonida, balki xizmat ko'rsatishda ham asosiy omil hisoblanadi. Quyida asosiy vositalarning ahamiyatini ko'rsatadigan bir qator asosiy jihatlar keltirilgan:

- Ishlab chiqarish samaradorligini oshirish. Asosiy vositalar, masalan, zamonaviy uskunalar va texnologiyalar, ishlab chiqarish jarayonini avtomatlashtirish va optimallashtirishga yordam beradi. Bu esa mahsulotlarning sifatini oshirish, ishlab chiqarish jarayonini tezlashtirish va xarajatlarni kamaytirishga olib keladi. Natijada, tashkilotning raqobatbardoshligi oshadi.

- Uzoq muddatli investitsiyalar. Asosiy vositalar uzoq muddatli aktivlar bo'lib, tashkilotning moliyaviy barqarorligini ta'minlaydi. Ular doimiy ravishda foydalaniladi va tashkilotning umumiy qiymatini oshiradi. Asosiy vositalarga sarmoya kiritish, odatda, moliyaviy natijalar va rentabellikni yaxshilashga olib keladi.

- Moliyaviy hisobotlar. Asosiy vositalarning to'g'ri hisobga olinishi va baholanishi tashkilotning moliyaviy hisobotlarining aniqligini ta'minlaydi. Bu hisobotlar investorlar, kreditorlar va boshqa manfaatdor tomonlar uchun muhimdir, chunki ular tashkilotning moliyaviy holatini va kelajakdagi istiqbollari baholashda yordam beradi.

- Tashkilotning strategik rejalashtirilishi. Asosiy vositalar tashkilotning strategik rejalashtirish jarayonida ham muhim ahamiyatga ega. Ular orqali tashkilot o'z ishlab chiqarish quvvatini, resurslarini va imkoniyatlarini baholaydi. Bunday baholash asosida tashkilot kelajakdagi rivojlanish strategiyalarini ishlab chiqadi.

- Innovatsiyalar va yangilanish. Zamonaviy asosiy vositalar innovatsiyalarni joriy etishga yordam beradi. Yangi texnologiyalar va uskunalar yordamida tashkilot o'z mahsulotlarini yangilab borishi va bozor talablariga javob bera olishi mumkin. Bu esa raqobatbardoshligini oshirishga yordam beradi.

Asosiy vositalarning xususiyatlari

Uzluksizlik. Asosiy vositalar uzoq muddatli foydalanish uchun mo'ljallangan. Ular bir necha yil davomida tashkilotning faoliyatida xizmat qiladi va bu davr davomida o'z qiymatini yo'qotadi. Ularning uzluksizligi tashkilotning ishlab chiqarish jarayonini barqarorlashtirishga yordam beradi.

Uzoq muddatli foydalanish. Asosiy vositalar odatda kamida bir yil davomida foydalaniladi. Ular ishlab chiqarish jarayonida yoki xizmat ko'rsatishda doimiy ravishda ishlatiladi, shuning uchun ularning qiymati vaqt o'tishi bilan kamayadi. Bu jarayon amortizatsiya orqali amalga oshiriladi, bu esa asosiy vositalarning qiymatini hisobga olishda muhim ahamiyatga ega.

Moddiy ko'rinish. Asosiy vositalar ko'pincha moddiy aktivlar sifatida tasniflanadi. Bu, ularning jismoniy shakli borligini anglatadi, masalan, bino, uskunalar, transport vositalari va boshqalar. Moddiy asosiy vositalar ishlab chiqarish jarayonida bevosita qatnashadi va bu ularning iqtisodiy qiymatini oshiradi.

Asosiy vositalar, ularning tabiati va foydalanish maqsadlariga ko'ra bir necha turga bo'linadi. Quyida asosiy vositalarning eng muhim turlari keltirilgan:

➤ Jismoniy asosiy vositalar. Jismoniy asosiy vositalar — bu moddiy ko'rinishga ega bo'lgan va uzoq muddat davomida foydalanishga mo'ljallangan aktivlardir. Ular quyidagi turlarga bo'linadi:

➤ Bino va inshootlar: Tashkilotning faoliyatini amalga oshirish uchun zarur bo'lgan barcha turdagi bino va inshootlar, masalan, ishlab chiqarish zavodlari, ofislar, omborlar va savdo nuqtalari.

➤ Uskunalar: Ishlab chiqarish jarayonida yoki xizmat ko'rsatishda foydalaniladigan texnologik uskunalar. Bu turga kompyuterlar, dasturiy ta'minot, ishlab chiqarish mashinalari va boshqa texnik vositalar kiradi.

➤ Transport vositalari: Tashkilotning mahsulotlarini yoki xizmatlarini yetkazib berish uchun ishlatiladigan avtomobillar, yuk mashinalari, avtobuslar va boshqa transport vositalari.

Noma'lum asosiy vositalar — bu moddiy ko'rinishga ega bo'lmagan, lekin tashkilotning iqtisodiy faoliyatida muhim rol o'ynaydigan aktivlardir. Ular quyidagi turlarga bo'linadi:

- Patentlar: Mualliflik huquqi bilan himoyalangan ixtirolar yoki texnologiyalar. Patentlar tashkilotga o'z ixtirolaridan foydalanish huquqini beradi va raqobatbardoshligini oshiradi.

- Litsenziyalar: Boshqa tashkilotlardan yoki shaxslardan olingan ruxsatnomalar. Masalan, dasturiy ta'minotdan foydalanish yoki brendni ishlatish uchun berilgan litsenziyalar.

- Brendlar: Tashkilotning mahsulotlari yoki xizmatlarini boshqa raqobatchilardan ajratib turadigan nomlar, logotiplar yoki belgilar. Brendlar tashkilotning imijini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega.

Asosiy vositalar quyidagi tasnifga ko'ra ham ajratilishi mumkin:

- Ishlab chiqarish asosiy vositalari: To'g'ridan-to'g'ri ishlab chiqarish jarayonida foydalaniladigan aktivlar, masalan, ishlab chiqarish uskunolari va binolar.

- Xizmat ko'rsatish asosiy vositalari: Xizmat ko'rsatish jarayonida foydalaniladigan aktivlar, masalan, ofis uskunolari va transport vositalari.

- Moliyaviy asosiy vositalar: Tashkilotning moliyaviy faoliyatini qo'llab-quvvatlaydigan aktivlar, masalan, investitsiya sifatida sotib olingan aktivlar.

Asosiy vositalarning qiymati va baholash

Asosiy vositalarning qiymati va baholash — bu korxona yoki tashkilotning moliyaviy hisobotlarida asosiy vositalarning (masalan, bino, uskunalar, transport vositalari va boshqalar) qiymatini aniqlash va baholash jarayonidir. Bu jarayon quyidagi asosiy jihatlarni o'z ichiga oladi:

Qiymatni aniqlash: Asosiy vositalarning qiymati ularning xarid narxi, transport xarajatlari, o'rnatish xarajatlari va boshqa bog'liq xarajatlarni o'z ichiga oladi. Shuningdek, aktivning amortizatsiya qilinishi ham hisobga olinadi.

Baholash usullari: Asosiy vositalarni baholash uchun bir nechta usullar mavjud, jumladan:

-Tarif usuli (Cost Approach): Vositaning asl xarid narxini yoki uni qayta tiklash xarajatlarini hisobga oladi.

-Bozor usuli (Market Approach): O'xshash vositalarning bozor narxlariga asoslanadi.

-Daromad usuli (Income Approach): Vositaning keltirishi mumkin bo'lgan daromadni hisobga oladi.

Asosiy vositalarning qiymatini va baholashini to'g'ri amalga oshirish korxonaning moliyaviy holatini aniq ko'rsatishga yordam beradi.

Amortizatsiya

Amortizatsiya — bu asosiy vositalarning qiymatini vaqt o'tishi bilan kamaytirish jarayoni. Ular uzoq muddatli aktivlar bo'lgani uchun, ularning qiymati har yili ma'lum bir foizda kamayadi. Amortizatsiya usullari quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- Teng foizli amortizatsiya: Har yili bir xil miqdorda amortizatsiya ajratiladi.

- Tegishli amortizatsiya: Uskunaning ishlatilishiga qarab, har yili turlicha miqdorda amortizatsiya ajratiladi.

- Yig'ilgan amortizatsiya: Uskunaning umumiysi bo'yicha belgilangan muddat ichida to'liq amortizatsiya ajratiladi.

- Kamalak usuli: Amortizatsiya miqdori har yili kamayadi, ya'ni dastlabki yillarda ko'proq, keyingi yillarda esa kamroq amortizatsiya ajratiladi.

- Ishlab chiqarish usuli: Amortizatsiya miqdori asosiy vositaning ishlab chiqarish quvvati yoki faoliyatiga asoslanib belgilanadi.

Amortizatsiya hisoboti tashkilotning moliyaviy hisobotlarida asosiy vositalarning haqiqiy qiymatini aks ettirishga yordam beradi.

Asosiy vositalarni hisobga olish

Korxonalarda asosiy vositalarni hisobga olish — bu ularning moliyaviy hisobotlarda to'g'ri va aniq ko'rsatilishini ta'minlash uchun zarur bo'lgan jarayondir. Asosiy vositalar, odatda, uzoq muddatli aktivlar bo'lib, ishlab chiqarish yoki xizmat ko'rsatish jarayonida foydalaniladi.

Asosiy vositalar buxgalteriya hisobida aktiv sifatida ko'rsatiladi. Ularning hisobga olinishi quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- Hisobga olish jarayoni: Har bir asosiy vosita uchun alohida hisob raqami ochiladi. Ular xarid qilingan sanasi, qiymati, amortizatsiya usuli va boshqa muhim ma'lumotlar bilan to'ldiriladi.

- Moliyaviy hisobotlar: Asosiy vositalar bilan bog'liq ma'lumotlar moliyaviy hisobotlarda (balans hisobi, foyda va zarar hisobi) aks ettiriladi. Bu hisobotlar investorlar, kreditorlar va boshqa manfaatdor tomonlar uchun muhimdir.

- Dastlabki qiymat: Asosiy vositalarning dastlabki qiymati sotib olish narxi va ularga bog'liq xarajatlarni (transport, o'rnatish va boshqa xarajatlar) o'z ichiga oladi. Ushbu qiymat asosiy vosita sifatida hisobga olinadi.

Asosiy vositalarning sotilishi yoki utilizatsiya qilinishi.

Asosiy vositalar endi foydalanilmayotgan yoki yangilanishi kerak bo'lganda, ularning sotilishi yoki utilizatsiya qilinishi jarayoni amalga oshiriladi. Bu jarayon quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi:

- Sotish: Agar asosiy vosita sotilsa, uning sotilishidan kelgan daromad buxgalteriya hisobotida aks ettiriladi. Sotish narxi asosiy vositaning dastlabki qiymati va to'langan amortizatsiya miqdori bilan solishtiriladi.

- Utilizatsiya: Foydalanilmaydigan asosiy vositalarni utilizatsiya qilishda, ularning qoldiq qiymati hisobga olinmaydi, lekin utilizatsiya jarayonida sarflangan xarajatlar va chiqimlar e'tiborga olinadi.

Xulosa

Asosiy vositalar har bir tashkilot uchun muhim element bo'lib, ularning samarali boshqarilishi va to'g'ri hisobga olinishi moliyaviy barqarorlikni ta'minlaydi va ishlab chiqarish jarayonining samaradorligini oshiradi. Tashkilotlar asosiy vositalarga investitsiya kiritish orqali o'z faoliyatlarini yanada rivojlantirishlari mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

1. Buxgalteriya hisobi:- G'ofurov, A. (2020). "Buxgalteriya hisobi: Nazariy asoslar va amaliyot". Tashkent: O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va sanoat vazirligi.
2. Moliyaviy hisobotlar:- Karimov, R. (2019). "Moliyaviy hisobotlar va ularning tahlili". Tashkent: O'zbekiston Milliy Universiteti.
3. Asosiy vositalar va ularning baholanishi: - Abdullaeva, N. (2021). "Asosiy vositalar: Hisobga olish va baholash usullari". Tashkent: O'zbekiston Davlat Iqtisodiyot Universiteti.
4. Onlayn resurslar- O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi rasmiy sayti: www.mf.uz (<http://www.mf.uz/>) (2023).
5. Qonunlar va normativ hujjatlar:- O'zbekiston Respublikasi Buxgalteriya hisobi to'g'risidagi qonuni (2018).